TARIXNI RANGLAR VA NAQSHLARDA AKS ETTIRISH: O‘ZBEKISTON TARIXIY-ME’MORIY MEROSINI O‘RGANISHDA MINIATYURA, MUZEY FONDLARI VA AMALIY SAN’ATNING AHAMIYATI

Ibraximov Barotjon Botirovich
Namangan davlat pedagogika instituti
Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi dotsenti
Tel.: +99893-912-6889

Annotatsiya: *Mazkur maqolada O‘zbekiston tarixiy-me’moriy ob’yektlarini o‘rganishda miniatyura san’ati, muzey fondlari va xalq amaliy san’ati namunalarining ilmiy-ma’rifiy ahamiyati tahlil qilinadi. Ularning tarixiy xotira, me’moriy meros va milliy madaniyatni tadqiq etishdagi o‘rni yoritiladi.*

Kalit so‘zlar: *miniatyura, me’morchilik, tarixiy meros, muzey, muzey fondi, amaliy san’at, hunarmandchilik, naqsh, kulolchilik, zardo‘zlik, ganchkorlik, yog‘och o‘ymakorligi, madaniyat, tarixiy xotira, meros.*

Kirish

O‘zbekiston hududi qadimdan Sharq sivilizatsiyasining muhim markazlaridan biri bo‘lib, bu hududda turli tarixiy davrlarda yuksak darajadagi shaharsozlik, me’morchilik, tasviriy va amaliy san’at namunalari shakllangan. Samarqand, Buxoro, Xiva, Toshkent, Qo‘qon, Shahrisabz, Termiz kabi shaharlarda saqlanib qolgan me’moriy yodgorliklar xalqimizning ko‘p asrlik tarixini o‘rganishda muhim manba

vazifasini bajaradi. Tarixiy ob’yektlarni faqat me’moriy inshoot sifatida emas, balki ularni yaratgan jamiyatning ijtimoiy, iqtisodiy, ma’naviy va estetik qarashlarini aks ettiruvchi kompleks manba sifatida tadqiq etish muhimdir.

Tarixiy-me’moriy merosni o‘rganishda yozma manbalar bilan bir qatorda tasviriy san’at asarlari, ayniqsa, miniatyuralar, muzey kolleksiyalari va xalq amaliy san’ati namunalari alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki ular orqali ayrim me’moriy inshootlarning o‘z davridagi ko‘rinishi, bezak xususiyatlari, shahar muhiti, kiyim-kechak, hunarmandchilik va kundalik hayotga oid ma’lumotlarni aniqlash mumkin. Miniatyura san’ati Sharq xalqlari madaniyatining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, XIII–XVII asrlarda Markaziy Osiyo, Eron, Xuroson, Hindiston va boshqa hududlarda yuksak darajada rivojlangan. O‘zbekiston hududida, ayniqsa, Samarqand va Buxoro miniatyura maktablari shakllanib, kitobat san’ati bilan chambarchas bog‘liq holda taraqqiy etgan [Zohidov, 18-b.]. UNESCO ma’lumotlarida ham Buxoro va Samarqand miniatyura maktablarining o‘ziga xos an’analar shakllantirgani qayd etiladi.

Miniatyura san’atining tarixiy-me’moriy ob’yektlarni o‘rganishdagi o‘rni

Miniatyura san’ati, avvalo, o‘rta asrlar hayotini tasviriy shaklda aks ettirgan muhim manbalardan biridir. Qo‘lyozma kitoblar tarkibidagi miniatyuralarda hukmdorlar saroyi, shaharlar, bozorlar, masjid va madrasalar, bog‘lar, qal’alar, karvonlar hamda turli marosimlar tasvirlangan. Shu jihatdan miniatyuralar tarixchi va san’atshunos uchun nafaqat badiiy asar, balki tarixiy vizual manba sifatida ham katta qiymatga ega.

Miniatyuralarda tasvirlangan me’moriy inshootlarning shakli, peshtoq va gumbazlari, minoralari, bezaklari hamda ichki makonlari o‘sha davr me’morchiligi haqida qo‘shimcha ma’lumot beradi. Ayniqsa, hozirgi kungacha to‘liq saqlanib qolmagan yoki keyingi davrlarda qayta qurilgan inshootlarning dastlabki ko‘rinishini aniqlashda tasviriy manbalar muhim o‘rin tutadi.

O‘zbek miniatyura san’ati rivojida Kamoliddin Behzod ijodi alohida o‘rin egallaydi. Uning ijodiy maktabi inson, tabiat, shahar muhiti va me’moriy makonlarni badiiy tasvirlashning yuqori darajasini namoyon etgan. Behzod ijodida me’moriy detallar oddiy fon sifatida emas, balki asarning mazmuniy va kompozitsion qismlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi [Ashrafi, 43-b.].

Miniatyuralar orqali tarixiy shaharlarning ijtimoiy makonini ham o‘rganish mumkin. Masalan, bozorlarda hunarmandlar faoliyati, saroydagi marosimlar, savdo-sotiq jarayonlari, sayohatchilar va turli tabaqa vakillarining hayoti tasvirlangan. Bu

esa tarixiy ob’yektni faqat bino sifatida emas, balki inson faoliyati bilan bog‘liq madaniy makon sifatida tadqiq qilish imkonini beradi.

Sadriddin Pochaev ijodiga oid miniatyuralar ham mazkur masalada alohida e’tiborga loyiq. Uning Buxoro me’moriy yodgorliklariga bag‘ishlangan asarlarida Somoniylar maqbarasi, Chor Minor, Minorai Kalon va Mir Arab madrasasi kabi ob’yektlar tasvirlangan. Bu asarlar me’moriy yodgorliklarning tasviriy san’atda aks etish jarayonini o‘rganish uchun muhim material hisoblanadi [San’at jurnali, 2006, 1-son].

Kamoliddin Behzod nomidagi Sharq miniatyura san’ati muzeyi fondida qadimiy qo‘lyozmalar, miniatyuralar, xattotlik namunalari va amaliy san’at asarlari saqlanayotgani ham ushbu yo‘nalishning ilmiy ahamiyatini ko‘rsatadi.

Muzey fondlari – tarixiy-me’moriy merosni tadqiq etishning muhim manbasi

O‘zbekiston muzeylari xalqimizning moddiy va ma’naviy merosini saqlash, ilmiy o‘rganish va keng jamoatchilikka etkazishda muhim ilmiy-ma’rifiy markaz hisoblanadi. Muzey fondlarida arxeologik topilmalar, qo‘lyozmalar, tarixiy hujjatlar, tasviriy san’at asarlari, hunarmandchilik buyumlari va me’morchilik bilan bog‘liq ko‘plab eksponatlar saqlanadi.

Muzey fondlarining muhim xususiyati shundaki, ularda bir tarixiy davrga oid turli xil manbalarni birgalikda o‘rganish imkoniyati mavjud. Masalan, arxeologik topilma ma’lum bir shahar yoki me’moriy majmuaning iqtisodiy hayoti haqida ma’lumot bersa, kulolchilik buyumlari mahalliy hunarmandchilik an’analarini ko‘rsatadi. Miniatyura esa shu davrdagi shahar va uning me’moriy muhitini tasviriy tarzda aks ettirishi mumkin.

O‘zbekiston davlat san’at muzeyi fondlarida tasviriy va xalq amaliy san’atining turli namunalari saqlanadi. Muzeyning asosiy vazifalaridan biri moddiy va ma’naviy merosni asrash, o‘rganish, restavratsiya qilish va kelajak avlodlarga etkazishdan iborat.

Muzey fondlarini tarixiy-me’moriy tadqiqotlarga jalb etish tarixiy rekonstruksiya uchun ham katta imkoniyat yaratadi. Chunki ayrim buyumlar, masalan, qadimiy eshiklar, yog‘och o‘ymakorligi namunalari, ganchkorlik qismlari, koshinlar yoki naqsh elementlari ma’lum bir me’moriy maktabning xususiyatlarini aniqlashga yordam beradi.

1930-yillarda O‘zbekiston hududlarida tashkil etilgan ilmiy ekspeditsiyalar davomida me’morlar, arxeologlar, etnograflar va san’atshunoslar tomonidan ko‘plab xalq amaliy san’ati namunalari to‘plangan. Bu ekspeditsiyalar natijasida ganchkorlik,

yog‘och o‘ymakorligi, kashtachilik va boshqa hunarmandchilik turlariga oid qimmatli materiallar muzey fondlariga kiritilgan [O‘zbekiston madaniy merosi, 16-b.].

Bugungi kunda O‘zbekiston amaliy san’at va hunarmandchilik tarixi davlat muzeyida XIX asrning birinchi yarmidan hozirgi kungacha bo‘lgan davrga oid minglab amaliy san’at namunalari saqlanmoqda. Ular orasida kulolchilik, zargarlik, zardo‘zlik, kashtachilik, gilamchilik, yog‘och o‘ymakorligi va naqqoshlik asarlari mavjud.

Amaliy san’at namunalarining tarixiy-me’moriy tadqiqotlardagi ahamiyati

Xalq amaliy san’ati O‘zbekiston tarixiy-me’moriy merosining ajralmas qismidir. Chunki me’moriy obidalarning badiiy qiyofasini yaratishda naqqoshlik, ganchkorlik, yog‘och o‘ymakorligi, kulolchilik, kandakorlik va boshqa hunarmandchilik turlarining o‘zaro uyg‘unligi muhim rol o‘ynagan.

Me’moriy inshootning tashqi shakli bilan bir qatorda uning ichki bezaklari ham tarixiy davrning estetik qarashlarini aks ettiradi. Masjid, madrasa, saroy va maqbaralardagi geometrik va islimiy naqshlar, ranglar uyg‘unligi, epigrafik bezaklar va o‘ymakorlik uslublari ma’lum hududning badiiy maktabini aniqlash imkonini beradi.

Masalan, Buxoro zardo‘zligi, Rishton kulolchilik maktabi, Marg‘ilon atlas va adraslari, Chust do‘ppido‘zligi va pichoqchiligi, Shahrikhon pichoqchiligi kabi hududiy hunarmandchilik maktablari O‘zbekiston madaniy makonining rang-barangligini ko‘rsatadi.

Amaliy san’at namunalarini me’moriy obidalar bilan birgalikda o‘rganish orqali tarixiy hududlarning madaniy o‘ziga xosligini aniqlash mumkin. Masalan, ma’lum bir naqshning kulolchilik buyumlarida, yog‘och o‘ymakorligida va me’moriy bezaklarda takrorlanishi ushbu naqshning mahalliy badiiy an’anaga mansubligini ko‘rsatishi mumkin.

Shuningdek, amaliy san’at namunalari orqali texnologik jarayonlarni ham o‘rganish mumkin. Kulolchilikda ishlatilgan xomashyo, naqsh va ranglar, yog‘och o‘ymakorligida foydalanilgan daraxt turlari, ganchkorlikdagi kompozitsion usullar, zardo‘zlikdagi material va texnikalar tarixiy hunarmandchilik taraqqiyoti haqida ma’lumot beradi.

Talabalar uchun tarixiy-me’moriy merosni o‘rganishda ushbu manbalarning pedagogik ahamiyati

Miniatyura, muzey fondlari va amaliy san’at namunalaridan ta’lim jarayonida foydalanish talabalar tarixiy tafakkurini rivojlantirishning samarali vositalaridan

biridir. An’anaviy darslarda tarixiy ob’yekt haqida matnli ma’lumot berish bilan cheklanib qolish o‘rniga, talabaga uning tasviri, bezak elementlari, muzey eksponati yoki miniatyurasini ko‘rsatish mavzuni ancha tushunarli qiladi.

Masalan, Samarqanddagi Registon majmuasi, Buxorodagi Minorai Kalon yoki Xivadagi Ichan qal’a haqida dars o‘tilganda tarixiy ma’lumotlar bilan bir qatorda ushbu obidalarning miniatyura, fotosurat, chizma, muzey eksponatlari va amaliy san’atdagi aksini taqqoslash mumkin. Bunday metod talabada **“tarixiy ob’yekt – tasviriy manba – moddiy manba – badiiy talqin”** o‘rtasidagi bog‘liqlikni anglash imkonini yaratadi.

Miniatyura san’ati ham zamonaviy ta’lim jarayonida katta imkoniyatlarga ega. UNESCO ma’lumotlariga ko‘ra, O‘zbekistonda miniatyura san’ati mustaqillik yillarida yangi mazmun bilan rivojlanib, zamonaviy amaliy san’atning muhim yo‘nalishlaridan biriga aylangan.

Talabalarni muzeylarga olib borish, muzey fondlari bilan tanishtirish, tarixiy obidalar bo‘yicha virtual ekskursiyalar tashkil etish, amaliy san’at namunalarini kataloglashtirish va ularning badiiy xususiyatlarini tahlil qilish tarix fanini amaliy faoliyat bilan bog‘lashga xizmat qiladi.

Xulosa

O‘zbekiston tarixiy-me’moriy merosini chuqur o‘rganishda yozma manbalar bilan bir qatorda miniatyura san’ati, muzey fondlari va xalq amaliy san’ati namunalaridan foydalanish katta ilmiy ahamiyatga ega. Ular tarixiy obidalarning nafaqat me’moriy xususiyatlarini, balki ularni yaratgan jamiyatning estetik qarashlari, turmush tarzi, hunarmandchilik an’analari va ma’naviy dunyosini ham o‘rganish imkonini beradi.

Miniatyuralar o‘rta asr shahar va me’moriy muhitining tasviriy qiyofasini tiklashga yordam beruvchi muhim vizual manba sifatida namoyon bo‘ladi. Muzey fondlari esa tarixiy jarayonni moddiy manbalar asosida tadqiq qilish imkonini beradi. Amaliy san’at namunalari orqali esa mahalliy badiiy maktablar, bezak an’analari, hunarmandchilik texnologiyalari va hududiy o‘ziga xosliklarni aniqlash mumkin.

Shu sababli tarixiy-me’moriy ob’yektlarni o‘rganishda **“me’moriy yodgorlik – miniatyura – muzey eksponati – amaliy san’at namunasi – yozma manba”** o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlikni kompleks tadqiq etish maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv yoshlarning tarixiy tafakkurini rivojlantirish, milliy madaniy merosga hurmatini kuchaytirish va tarixiy xotirani asrab-avaylashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdullayev N. San’at tarixi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2001.

2. Ашрафи М. М. Бехзод и развитие Бухарской школы миниатюры XVI века. – Душанбе: Дониш, 1987. – 239 с.
3. Ашрафи М. М. Бухарская школа минитюрной живописи: 40–70-у гг XVI века. – Душанбе: Дониш, 1974. – 43 с.
4. Ашрафи М. М. Таджикская миниатюра. Бухарская школа XVI–XVII ввеков. – Душанбе, 2011. – 143 с.
5. Bulatov S. S. Ganchkorlik, naqqoshlik va yog‘och o‘ymakorligi atamalariga oid izohli lug‘at. – Toshkent: Mehnat, 1991.
6. Nodir B. Tasviriy va amaliy san’at atamalarining izohli lug‘ati. – Toshkent: San’at, 2001.
7. Pugachenkova G. A., Galerkina O. Миниатюра Средней Азии. – Москва: Изобразительное искусство, 1979.
8. Umarov A., Ahmedov M. Tasviriy san’at atamalarining izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘qituvchi, 1997.
9. Umarov A. R. Chingiz Ahmarov. – Toshkent: G‘afur G‘ulom, 1979. – 129 b.
10. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi. – Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi Davlat ilmiy nashriyoti, 2000–2005.
11. O‘zbekiston madaniy merosi. O‘zbekiston davlat san’at muzeyi to‘plami. – Toshkent: O‘zbekiston madaniy merosi, 2020.
12. O‘zbekiston tarixi. 7-jild. O‘zbekistonning madaniy merosi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2019.
13. O‘zbekiston davlat san’at muzeyi. Muzey fondlari va kolleksiyalari katalogi. – Toshkent: San’at, 2018.
14. Mahmudov T. M. Традиции миниатюры в современной живописи Узбекистана. – Тошкент: Издателство литературй и искусства, 1984.
15. Usmonov O. Kamoliddin Behzod va uning naqqoshlik maktabi. – Toshkent: Fan, 1997. – 149 b.